

تدوین کتاب الکترونیک فارسی، عربی و انگلیسی قانون در طب

ابن سینا و تولید ابزار پژوهشی

مقاله برگزیده جشنواره حکمت سینوی

حسین حاتمی

چکیده

کثرت، وسعت و تنوع منابع پزشکی نیاکان از یک طرف و تخصص گرایی انسان از طرف دیگر اینگونه ایجاب می کند که هریک از پژوهشگران و گروه های تخصصی با سرعت و دقت بالایی در راستای اهداف تعریف شده خود تلاش کنند و حتی به رقابت بپردازند و در چنین شرایطی فرد یا گروهی موفق خواهد بود که با سرعت و دقت بیشتری راه صحیح را به درستی بییابد. مثلا کسی که می خواهد با دید تخصصی بهداشت محیط، در زمینه دیدگاه های پزشکی نیاکان در قانون ابن سینا تحقیق نماید با عنایت به پراکندگی مطالب ذیربط در دایره المعارف مورد اشاره باید یک دوره کامل این کتاب چند هزار صفحه ای را از آغاز تا پایان با دقت، مطالعه نموده و نکته برداری کند که با توجه به جامع نگر بودن این کتاب و اینکه مجموعه ای از دانش بشر در آغاز هزاره دوم میلادی در زمینه آناتومی، فیزیولوژی، ایمونولوژی، روانپزشکی، پیشگیری، تشخیص... و درمان را یکجا در خود جای داده است مطالعه کامل آن خارج از حوصله یک نفر با تخصص خاصی نظیر بهداشت محیط، بهداشت عمومی، پزشکی اجتماعی، بیماری های عفونی... یا جراحی است و حال آنکه اگر همین گنجینه با عظمت را به حافظه رایانه بسپاریم و بانک اطلاعات الکترونیکی تهیه کنیم که با قابلیت جستجوی سریع و دقیق در اختیار پژوهشگران مختلف قرار گیرد بدون شک نظر همگی تأمین خواهد شد و هریک از محققین، موفق به پیدا کردن گم شده خود خواهند گردید و تشکیل بانک اطلاعاتی بسترهای پژوهشی پزشکی نیاکان و از جمله کتاب رایانه ای قانون در طب ابن

سینا به سه زبان فارسی، انگلیسی و عربی، قدمی است در راه تأمین این نیاز و تولید این ابزار.

اهداف:

- ۱- تشکیل ابزار پژوهشی سریع و دقیق به منظور پژوهش در متون پزشکی نیاکان و از جمله قانون ابن سینا
  - ۲- ساماندهی و همگن سازی عناوین و زیرعنوانهای نسخه‌های فارسی، عربی و انگلیسی قانون در طب
  - ۳- کُدگذاری کلیه عناوین و زیرعنوانهای قانون در طب ابن سینا و تشکیل نسخه سه زبانه قانون در طب
  - ۴- درج واژه‌های انگلیسی و لاتین مفردات پزشکی در کنار عناوین فارسی و عربی آنها در نسخه مورد اشاره
  - ۵- مقایسه، مقابله و همگن سازی محتوای نسخ مختلف قانون و تشکیل نسخه‌ای واحد
  - ۶- انتشار آزاد و غیرانتفاعی ابزار پژوهشی مورد اشاره از طریق شبکه جهانی اینترنت و لوح فشرده (DVD).
- روش اجرا: تایپ اولیه، تصویربرداری و ساماندهی معتبرترین نسخه‌های فارسی، عربی و انگلیسی قانون در طب، واژه‌نامه قاموس قانون، واژه‌نامه ابنیه و . . . مقابله عناوین و زیرعنوانهای نسخه‌های عربی و انگلیسی با یکدیگر و با نسخه فارسی؛ انتخاب کُد مشترک و عنوان واحد برای هر سه نسخه، درج عناوین انگلیسی و لاتین مفردات پزشکی در عناوین فارسی و عربی و درج شماره صفحات نسخه‌های عربی تهران و بیروت در عناوین فارسی و تشکیل نسخه عربی نوین و نهایتاً تعریف ابزار جستجوی سریع در متون مورد اشاره.

نتایج:

- ۱- تولید بانک اطلاعات الکترونیک بسترهای پژوهشی پزشکی نیاکان و تعبیه بخشی از آن در سایت اینترنتی وزارت بهداشت در آدرس:
<http://www.elib.hbi.ir/persian/LIBRARY.htm>
- ۲- درج کامل بانکهای اطلاعاتی تولید شده و واژه‌نامه‌های مربوطه در لوح فشرده.

واژگان کلیدی

قانون در طب؛ ابن سینا؛ بانک اطلاعاتی؛ نسخه الکترونیک.

تدوین کتاب الکترونیک فارسی، عربی و انگلیسی قانون در طب ابن سینا و تولید ابزار پژوهشی

طبق شواهد موجود، تا کنون هیچیک از کشورهای جهان، اقدام به تشکیل بانک اطلاعات الکترونیک گنجینه‌های طب سنتی، ننموده و به استثنای ۲ سایت عربی که نسخه عربی قانون ابن سینا در آنها درج گردیده است در هیچیک از سایت‌های دیگر اثری از نشر الکترونیک منابع اصلی طب سنتی یافت نمی‌شود و حتی در سایت سازمان جهانی بهداشت که احیای مجدد طب سنتی ملل مختلف را در اولویت قرار داده است، جز چند جزوه و کتابچه الکترونیک که مجموعه صفحات آنها به یک هزار صفحه نیز نمی‌رسد اقدام بیشتری صورت نگرفته است و این در حالیست که نسخه‌های الکترونیک این منابع می‌تواند به میزان قابل ملاحظه‌ای بر سرعت و دقت در پژوهش‌های مربوطه بیفزاید. از آنجا که پایتخت همیشگی ادیان توحیدی - ایران عزیز - خاستگاه بسیاری از دانشمندان پُرآوازه طب سنتی اسلام و ایران میباشد، توفیق گردآوری و نشر الکترونیک این گنجینه‌ها نیز نصیب فرزندان اهوازی، رازی، ابن سینا و جرجانی گردیده است. به طوری که هم اینک بیش از سی هزار صفحه از صفحات زرین پزشکی نیاکان در سایت HBI وزارت بهداشت جمهوری اسلامی، بدون هیچگونه محدودیتی در دسترس کلیه کاربران اینترنت میباشد و از جمله قانون ابن سینا به سه زبان فارسی، انگلیسی و عربی با قابلیت جستجوی سریع، کلیه آثار حکیم جرجانی، الحاوی رازی و بسیاری از آثار دیگر را برای اولین بار به شیوه نوینی کُدگذاری نموده و در سایت مزبور در آدرس: <http://www.elib.hbi.ir/persian/LIBRARY.htm> درج کرده‌ایم.

... و اینک که به لطف الهی و همت والای اساتید علاقمند به طب سنتی، پس از گذشت ده‌ها سال از تعطیلی آموزش رسمی پزشکی نیاکان در دانشگاه‌های کشور، بار دیگر شاهد راه‌اندازی دکترای این رشته در دانشگاه‌های علوم پزشکی ایران، تهران، شاهد، شهید بهشتی، مشهد، شیراز و... هستیم لازم است از همین ابتدای راه، شبهات و نقایص موجود در منابع را برطرف نموده براساس مستندات و آراء مکتسبه از جمع نظرات کارشناسان فراملی و ملی، به بازنویسی متون اصلی پردازیم و منابعی را که بدینوسیله تولید می‌شود به عنوان منبع درسی و پژوهشی، به صورت مکتوب و الکترونیک، منتشر کرده و در اختیار علاقمندان، قرار دهیم و این امر مهم را با ساماندهی نسخ مختلف قانون در طب ابن سینا که معتبرترین دایره‌المعارف پزشکی نیاکان است آغاز نماییم؟!... زیرا: عدم هماهنگی کامل برخی از عناوین و زیرعنوانها و حتی بعضی از مطالب مندرج در نسخه‌های عربی کتاب نفیس قانون در طب ابن سینا با کامل‌ترین ترجمه فارسی موجود - که در سال‌های اولیه پیروزی انقلاب اسلامی، توسط استاد فقید، شرفکندی و با سرمایه موسسه محترم سروش، منتشر گردیده است - لزوم مقایسه دقیق نسخه‌های مختلف را در ذهن نگارندگان، متبادر ساخت و لذا اقدامات لازم به منظور سهولت مقایسه عناوین و سرفصل‌ها انجام گردید و به کُذگذاری قانونمند و همگنی در نسخه‌های فارسی، عربی و انگلیسی، منجر شد تا زمینه ساز مقابله متن کامل نسخه‌های مورد اشاره و تدوین نسخه واحدی باشد.

تدوین نسخه واحدی

اهداف

هدف اصلی از تدوین بانک‌های اطلاعات پزشکی نیاکان و ازجمله کتاب الکترونیک قانون در طب ابن سینا، دسترسی سریع و دقیق پژوهشگران پزشکی

نیاکان به این منابع، پیوند و استناد الکترونیکی (لینک) مقالات و کتب مرتبط با این منابع می‌باشد و به عبارتی تامین منابع آموزشی - پژوهشی و نشر الکترونیکی منابع پزشکی نیاکان از طریق شبکه جهانی اینترنت و لوح فشرده بوده تا کسانی که مقالات و کتب جدیدی را با بهره‌گیری از منابع الکترونیک پزشکی نیاکان، تالیف می‌کنند با درج آدرس الکترونیک کلیه کلمات، جملات و مطالب برگرفته از آن آثار، امکان دسترسی سریع و دقیق به منابع مورد استفاده را برای خوانندگان آثار جدید، فراهم نمایند.

هدف مهم دیگر مقایسه و مقابله این آثار و رفع بعضی از ناهمگونی‌ها و شباهت موجود و نهایتاً تدوین نسخه‌های واحدی که نظر اکثریت صاحب‌نظران را تامین نموده و عاری از اشکال باشد، بوده است که خوشبختانه با رایانه‌ای کردن نسخه عربی تهران و عربی دانشگاه آمریکایی بیروت که - معتبرترین نسخه‌های عربی قانون در طب به حساب می‌آیند - و مقابله آن‌ها با نسخه تایپ شده‌ای که آن را نسخه نوین نامیده‌ایم و نهایتاً تصویرگذاری مفردات پزشکی مربوطه انشاءالله این منظور نیز حاصل شده و مقبولترین نسخه عربی قانون، توسط افراد داوطلب سعادت‌مند، تدوین خواهد گردید.

روش اجرا

تدوین کتاب الکترونیک سه زبانه قانون در طب ابن سینا یکی از چند اقدام مشابه در زمینه رایانه‌ای کردن منابع اصلی طب سنتی، تحت عنوان «بسترهای پژوهشی پزشکی نیاکان» است که از دو دهه قبل آغاز نموده‌ایم. تدوین این مجموعه در سایه الطاف الهی در زمینه احساس وظیفه‌ای که در قبال کسب آگاهی و نشر فرهنگ و تمدن توحیدی اسلامی در پایتخت همیشگی توحید - ایران اسلامی - وجود داشته و دارد، میسر گردیده است. به طوری که بعضی از این

نرم‌افزارها نظیر نسخه فارسی قانون در طب ابن سینا و تاریخ پزشکی ایران و جهان اسلام، را حدود پانزده سال قبل با حمایت معاون محترم پژوهشی وقت وزارت بهداشت، بنت رسول الله، سیده جلیل‌القدر، دکتر اشرف السادات صانعی رحمت الله علیها، صدور دستور تشکیل کمیته رایانه‌ای کردن طب و بهداشت و اخذ مجوز از صاحبان این آثار یعنی مؤسسه محترم سروش (قانون در طب ابن سینا)، زنده یاد، استاد فقید دکتر محمود نجم آبادی (تاریخ پزشکی قبل و بعد از اسلام)، جناب آقای دکتر علی اکبر ولایتی (خفی علائی)، جناب آقای مهندس امید مجد (قرآن منظوم) ... و جناب آقای دکتر عباس شیبانی (کتاب حیات و هدفداری) به حافظه رایانه سپرده شد و با برنامه نویسی محیط DOS که در آن زمان کاربرد بسیار زیادی داشت به صورت بانک اطلاعات رایانه‌ای با قابلیت جستجوی سریع، آماده بهره‌برداری گردید و علاوه بر اینکه در سایت وزارت متبوع تعبیه شد نسخه الکترونیک آنها به عنوان یکی از انتشارات الکترونیکی معاونت پژوهشی وزارت بهداشت، از طریق دیسکت برای کلیه دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور و برخی از کتابخانه‌ها ارسال شد و پس از آن نیز در دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه تا سال ۱۳۸۲ و در دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی از سال ۱۳۸۳ تاکنون (شهریور ۱۳۹۰) وظایف مورد اشاره را با بسیج اعضای خانواده و همکاران علاقمند، ادامه داده طی چهار سال گذشته در سایه عنایات الهی با شتاب گرفتن فعالیت‌های قبلی موفق به تکمیل بعضی از بانک‌های اطلاعاتی نظیر؛ الحاوی رازی، کامل‌الصناعه اهوازی، قانون ابن سینا (به سه زبان فارسی، عربی و انگلیسی)، نسخه اسکن شده ذخیره خوارزمشاهی، اغراض طبی، خُفی علائی و مخزن الأدویه و رفع اشکالات نرم‌افزارهای قبلی محیط DOS گردیده‌ایم و این برنامه‌ها را در طبق اخلاص نهاده به پیشگاه پروردگار قادر متعال، تقدیم و در حال حاضر از طریق سایت اینترنتی

وزارت بهداشت (HBI) تقدیم علاقمندان به امور آموزشی، پژوهشی و درمانی پزشکی نیاکان می‌نماییم و پس از آماده شدن نسخه کامل بازنویسی شده ذخیره خوارزمشاهی و هدایه المتعلمین که اولین کتب پزشکی به زبان فارسی را تشکیل می‌دهند و سایر گنجینه‌های در دست اقدام دیگر آنها را نیز به حسب وظیفه از همین طریق در دسترس پژوهشگران قرار خواهیم داد.

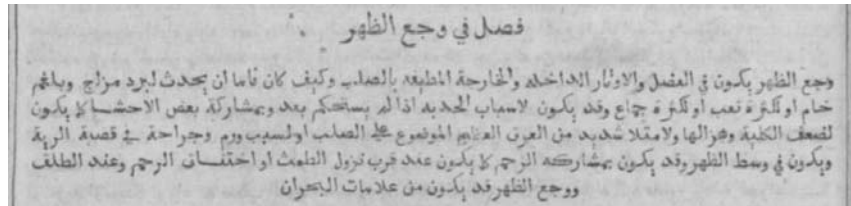
مراحل اجرا

الف - مرحله اول: تهیه و ساماندهی منابع مورد نیاز

۱- تهیه کامل‌ترین نسخه کتاب قانون عربی در ایران، معروف به نسخه تهران از طریق مؤسسه تحقیقات تاریخ پزشکی (پیرنیا) و مقابله عناوین؛ فنون، تعالیم، جملات، فصول، مفردات و... با نسخه فارسی ترجمه شرفکندی و درج شماره عناوین و زیرعنوانهای فارسی در حاشیه کلبه صفحات کتاب مزبور و تهیه نسخه الکترونیک تصویری (اسکن) از نسخه عربی کُذ گذاری شده ایران.

۲- تهیه یکی از معتبرترین نسخه‌های عربی موجود در دانشگاه آمریکایی بیروت که قسمتی از آن از روی نسخه دانشمند عالیقدر پزشکی ایران، حکیم جرجانی، نساخی شده است و آماده سازی نسخه الکترونیک آن بدون هیچ‌گونه تغییری (شکل ۱).

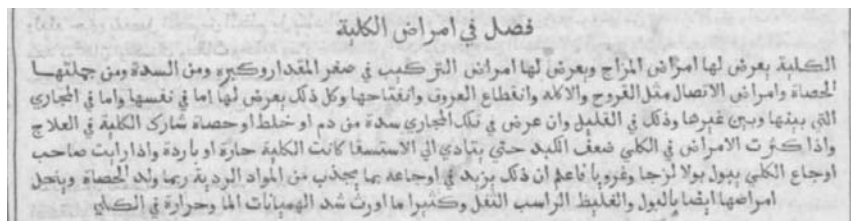

فصل في وجع الظهر = فصل ۱، گفتار ۲، فن ۲۲، کتاب سوم قانون (نسخه دانشگاه بیروت)

<p>فصل ۱، في وجع الظهر (پشت درد) «۶۰۱» [۴۱۹] {K3FA22G2F1}</p> <p>وجع الظهر يكون في العضل والأوتار الداخلة والخارجة المطيعة بالصلب وكيف كان فأمّا أن يحدث لبرد مزاج وبلغم خام أو لكثرة تعب أو لكثرة جوع وقد يكون لأسباب الحديد إذا لم يستحكم بعد وبمشاركة بعض الأحشاء لا يكون لضعف الكلية وهزالها ولا امتلاء شديد من العرق العظيم الموضوع على الصلب أو لسبب ورم وجراحة في قصبه الرئة ويكون في وسط الظهر وقد يكون بمشاركته الرحم لا يكون عند قرب نزول الطمث أو اختفان الرحم وعند الطلق ووجع الظهر قد يكون من علامات البحران</p>
<p>شکل اصلاح شده عنوان قانون عربی بیروت و کُدگذاری عناوین (نسخه عربی الکترونیک جدید ایران)</p>

سینا

شکل ۱- نحوه اصلاح و کُدگذاری عناوین و زیرعنوان‌های نسخه‌های عربی قانون در طب ابن سینا

نسخه عربی دانشگاه آمریکایی بیروت

عصه صخره تعلق منها غشاؤها وبابها ورمها من جانشان الكبد وبالقرن له من الشريان الكبد الفصّل
فصل ۲ - **بشای امراض الكلى** الكلى تخرج من المرز المزاج وتعرض لها المرز التركيب من صغر المغنا وذكه من التمه ومن جملتها
 الحصة واهراض الأفضال مثل الفزخ الأكله وانقطاع الدم وتانفتها حيا وكثرة الكعرض لها اما في نعتها ولما في الجارى الخي منها وبيها
 وتلك في الغليل فان عرضة تلك الجارى سده من دم او ضلط او حصا اشار له الكلى في العلاج واذا كثرت الامراض الكلى ضعف الكلى
 يتادى الى الاستسقاء كانت الكلى جارية او باردة واذا اربط صاحب الكلى ببول بولا ليجاوزها فاعلم ان ذلك من هذبة او طاعنا
 يجذب من المواد الرخيه وديما ولد الحصى وتخلل مرضها الغنا بالبول الغليظ الراسب لتغل وكثيرا ما اوردت شه الغنا فان الاوجاراة

نسخه عربى تهران

۲ - فصل فى أمراض الكلىة (بیماری های کلیه) «۵۲۷» {۳/۲۵۱} [۱۰۱] {K3FA18G1F2}

الكلىة قد يعرض لها أمراض المزاج ويعرض لها أمراض التركيب من صغر المقدار وكبره ومن السدة. ومن جملتها الحصة وأمراض ألتصال مثل القروح والأكله وانقطاع العروق وانفتاحها. وكل ذلك يعرض لها إما فى نفسها وإما فى المجارى التى بينهما وبين غيرها وذلك فى القليل وإن عرض فى تلك المجارى سده من دم أو خلط أو حصاة شارك الكلىة فى العلاج. وإذا كثرت الأمراض فى الكلى ضعف الكبد حتى يتادى إلى الأستسقاء كانت الكلىة حارة أو باردة. وإذا رأيت صاحب الكلى يبول بولاً لزجاً وغروباً فاعلم أن ذلك يزيد فى أوجاعه بما يجذب من المواد الرديئة وربما وُدت الحصة وينحل أمراضها أيضاً بالبول الغليظ الراسب النفل وكثيراً ما أوردت شد الهميانات أماً

كُد گذاری و اصلاح سرفصل نسخه های عربى براساس نسخه فارسى در نسخه عربى نوین

فصل دوم: بیماری های کلیه (فى أمراض الكلىة) «۵۲۷» {۳/۲۵۱} [۱۰۱] {K3FA18G1F2}

بیماری های کلیه چندین قسمند :

- ۱) بیماری های مزاجی.
  - ۲) بیماری های ترکیبی از نوع کوچک تر بودن کلیه یا بزرگتر بودن آن از حالت طبیعى ۳) وقوع راه بندان در کلیه.
  - ۴) بیماری های پیوسته به کلیه از قبیل قرچه و خوره و گسستن رگ و باز شدن دهانه رگها.
- بیماری های کلیه یا در خود کلیه تکوین می یابند یا در گذارهای میان کلیه و غیر آن، که این حالت دوم کمتر اتفاق می افتد. اگر احياناً بند آمدنى در این گذارهای اشتراکى میان کلیه و غیر کلیه رخ داد که مایه بند آمدن

كُد گذاری نسخه فارسى ترجمه شرفكندى

تدوین کتاب الکترونیک فارسى، عربى و انگلیسى قانون در طب...

نسخه‌های عربی			نسخه‌های فارسی		کدهای مشترک	فهرست کتاب سوم قانون در طب
۲۵۱	۵۲۷	۱۱۵۹	(۵) ۱۰۱	۱۸۲۲	K3FA18G1F2	فصل دوّم: بیماریهای کلیه (فی) امراض الکلیه)
فهرست مشترک نسخه‌های مختلف قانون در طب						

شکل ۲- نمونه‌ای از کدگذاری نسخه‌های مختلف قانون

۳- استفاده کامل از نسخه الکترونیک فارسی موجود که از چند سال قبل، تشکیل بانک اطلاعات رایانه‌ای آن با جلب موافقت مؤسسه محترم سروش و حمایت‌های استاد فقید، خانم دکتر اشرف السادات صانعی، معاون پژوهشی وقت وزارت بهداشت، تهیه شده است و ضمن ارسال به کلیه دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور، نسخه محیط DOS آن در سایت اینترنتی معاونت تحقیقات و فناوری وزارت بهداشت، تعبیه گردیده و ویرایش محیط Windows آن که در آدرس اینترنتی ذیل، قابل دستیابی است نیز در این مجموعه آورده شده است.

http://www.elib.hbi.ir/persian/PERSIAN_COMPUTERIZED_BOOKS_FOR_DOS/COMPUTERIZED.htm

۴- تهیه نسخه رایانه‌ای از نسخه‌های مکتوب و استفاده کامل از واژه‌نامه عربی - انگلیسی تهیه شده در دانشگاه همدرد هندوستان (معجم المصطلحات الطیبه و...) و نسخه انگلیسی ترجمه قانون که به همت آن دانشگاه، منتشر گردیده است به

منظور تطبیق واژه‌های عربی، انگلیسی و فارسی مفردات پزشکی مندرج در جلد دوم کتاب قانون در طب.

۵- نسخه‌های عربی دارالفکر لبنان، دانشگاه همدرد هندوستان و نسخه دیگری از لبنان نیز به منظور مقابله نهایی، تصویربرداری گردید.

۶- نسخه عربی تایپ شده‌ای از سایت مشترک ندای ایمان دریافت شد و پس از تطبیق عناوین و زیرعنوانهای آن با نسخه فارسی از واژه‌نامه‌های انگلیسی - عربی بهره گرفته شد و با اعمال اصلاحات مختصر تحت عنوان نسخه عربی نوین در این مجموعه گنجانده شد. یادآور میشود که در حال حاضر در سایت HBI تعبیه نموده‌ایم در حال حاضر (شهریور ماه ۱۳۹۰) به طور کامل ویرایش نشده و مقایسه کلمه به کلمه این نسخه با سایر نسخ عربی صورت نگرفته است. اقدامی که به همت بنیاد علمی و فرهنگی بوعلی سینا و توسط استاد عالیقدر، دکتر نجفقلی حبیبی، در دست انجام است.

۷- علاوه بر واژه‌نامه قاموس قانون، واژه نامه دیگری برای استفاده در برنامه‌های محیط DOS تهیه گردیده بود که به تبدیل آن به برنامه‌ای که در محیط WINDOWS نیز قابل استفاده باشد، اقدام گردید و هم‌اکنون در این مجموعه موجود است.

ب - مرحله دوم: درج برخی از تغییرات، در نسخه عربی نوین

۱- تنظیم و شماره گذاری عناوین و زیرعنوان‌های مباحث مختلف کتاب قانون عربی نوین، طبق نسخه فارسی ترجمه شرفکندی و رفع کاستی‌ها با استفاده از دو نسخه عربی تهران و بیروت.

۲- درج اصطلاحات لاتین و انگلیسی مفردات پزشکی، طبق مطالب مندرج در لغتنامه عربی - انگلیسی دانشگاه همدرد هندوستان و لغتنامه نفیس آبنیه، در نسخه‌های ترجمه فارسی و عربی نوین.

اِذْخِر (گورگیا) و شکوفه آن (Bug rush: *Andropogon schoenanthus*):
 {K2J2GHF1-8}[۵۹] {۲/۱۵۶} «۱۲۷»

شکل ۳- درج اصطلاحات لاتین و مقابله عناوین مندرج در صفحات

۳- درج شماره صفحات نسخه عربی ایران، نسخه عربی دانشگاه بیروت و نسخه فارسی، در جلو عناوین اصلی نسخه عربی نوین و ترجمه فارسی. توضیح اینکه جلو عناوین مطالب کتاب فارسی و عربی نوین، شماره صفحات نسخه عربی ایران بین دو علامت آکولاد {}، صفحات نسخه بیروت، بین دو علامت گیومه «» و صفحات ترجمه فارسی، بین دو علامت کروشه [] قرار گرفته است (شکل ۳). بدیهی است که الگوی اصلی شماره‌گذاری عناوین اصلی (فنون، تعالیم، جملات، فصول، مفردات و...) در نسخه حاضر، همان الگوی استاد شرفکندی در نسخه فارسی مؤسسه سروش می‌باشد ولی گدهای جدید و اصطلاحات انگلیسی را به کلیه نسخه‌ها افزوده‌ایم.

ب
ر
س
ر
و
ن
س
ر
و
ن
س
ر
و
ن

بقلة الحَمقاء (خُرْفَه): (*Portulaca oleracea*: purslane)
 {K2J2GHF2-37}[۹۷] {۲/۱۷۰} «۱۴۶»

بقلة الحَمقاء (خُرْفَه، بقلة المباركة، بقلة الزهراء،
بقلة لینه)(Portulaca oleracea : purslane)

شکل ۴- درج تصاویر گیاهان دارویی و ابزارهای پزشکی نیاکان در نسخه الکترونیک

ج - مرحله سوم: تصویرگذاری مفردات، آلات و ادوات پزشکی مورد استفاده
نیاکان

این مرحله نیز آغاز گردیده و برخی از تصاویر در جای خود تعبیه شده (کتاب دوم نسخه عربی نوین «شکل ۴») و تعداد زیادی تصویر نیز آماده الصاق، میباشد و تسریع در امر انجام دقیق آن همت والای علاقمندان و صاحبانظران عرصه‌های مختلف پزشکی و بهداشت را می‌طلبد.

د - مرحله چهارم: مقایسه واژه به واژه و جمله به جمله نسخ موجود و تدوین نسخه‌ای واحد به عنوان کامل‌ترین و قابل اعتمادترین نسخه قانون در طب ابن سینا

هر چند با انجام اقدامات مندرج در بند الف و ب، زمینه انجام این امر مهم، فراهم گردیده است ولی این مرحله، نیاز به تشکیل گروه کاری شامل پزشکان علاقمند به طب سنتی عرب زبان یا مسلط به زبان عربی، متخصصین ادبیات عرب و

متخصصین علوم پایه و بالینی پزشکی علاقمند به طب سنتی است که امید است هرچه سریعتر با بهره‌گیری از نیروهای موجود در دانشگاه‌های علوم پزشکی و بخصوص، دانشگاه‌های ارائه دهنده دوره‌های پزشکی نیاکان و سایر دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه، این امر نیز تحقق یابد. هرچند همان‌گونه که قبلاً نیز اشاره شد به همت بنیاد علمی - فرهنگی بوعلی سینا مقابله نسخه‌های عربی موجود، در دست انجام است.

نحوه کُذاری عناوین و زیرعنوانهای کتاب قانون در طب

بارزترین دشواری موجود بر سر راه مقابله و مقایسه نسخه‌های مختلف فارسی، عربی، انگلیسی، لاتین و... کتاب قانون در طب، عدم هماهنگی عنوان‌ها و زیرعنوان‌های نسخه‌های مختلف این کتاب است به طوری که غیر از کتاب اول در سایر مجلد‌های پنجگانه این نقیصه جلب توجه می‌کند و مانع دستیابی سریع و مقایسه و تحقیق میگردد و لذا به منظور رفع این نقیصه اولاً عناوین و زیرعنوانهای نسخه‌های عربی را پس از تطبیق با نسخه فارسی ترجمه شرفکندی (ره) شماره‌گذاری کرده و ثانياً به شیوه‌ای که در جدول ذیل ملاحظه میگردد به کُذاری کلیه نسخه‌ها پرداخته‌ایم به طوری که هر یک از این کُدها در کلیه نسخه‌ها نشان دهنده عنوان یا

تاریخ
پژوهی

اختصارات (Abbreviations)	فارسی (Persian)	عربی (Arabic)	انگلیسی (English)
K	کتاب	کتاب	BOOK
J	جمله	جمله	CLAUSE
G	گفتار	مقاله	DISCOURSE
FA	فن	فن	PART
T	تعلیم	تعلیم	LESSON
F	فصل	فصل	SECTION
L	لوح	لوح	TABLE

زیرعنوان مشابهی است که باعث تسهیل ارتباط نسخ مختلف قانون، اعم از انگلیسی، فارسی و عربی می‌گردد و بدینوسیله به آسانی میتوان عناوین و مطالب مندرج در هر نسخه را با نسخه‌های دیگر نیز مقابله و مقایسه کرد.

مثلا کد **K1FAITIF1** در کلیه نسخه‌ها از راست به چپ به معنی فصل اول از تعلیم اول از فن اول از کتاب اول میباشد که در رفرنس نویسی الکترونیک و پیوند مقالات و کتب الکترونیک به این منابع در سایت وزارت بهداشت، کارایی بسیار زیادی خواهد داشت و علاوه برآن در صورتیکه رفرنس نویسی مقاله به گونه‌ای باشد که چنین کدی در انتهای یکی از منابع مقاله درج شود کلیک چپ موس بر روی کد مورد اشاره باعث ظاهر شدن منبع مورد استفاده خواهد گردید (شکل ۵).

شکل ۵- ورود به منبع مورد نظر با کلیک بر روی کد مورد بحث (سایت اینترنتی وزارت بهداشت)

شایان ذکر است که شیوه‌ای که برای رایانه‌ای کردن کتب قانون در طب به کار گرفته شد برای ساماندهی و رایانه‌ای کردن کتب نفیس سید و امامان حکیم جرجانی نیز به کار برده‌ایم و علاوه بر اینها توفیق رایانه‌ای کردن کتب ابنیه، هدایة المتعلمین، اوستا، کتاب مقدس و... نیز حاصل گردیده که در کلاس‌ها و کارگاه‌های روش تحقیق در پزشکی نیاکان، به عنوان بستر الکترونیکی پژوهش و تمرین کارگاهی، مورد استفاده قرار می‌گیرد ...

در مورد نحوه کدگذاری و اختصارات ذیربط در کتب الحاوی، قانون، ذخیره، أغراض و مخزن الأدویه که برای اولین بار در سطح جهان انجام گردیده و نظر بسیاری از پژوهشگران پزشکی نیاکان را تأمین خواهد نمود، صرفاً به توضیحات مختصری در باره کدگذاری کتاب اول قانون در طب، اکتفا می‌گردد:

محیط‌های برنامه‌نویسی

۱- Front page

۲- Office Webpage

۳- Acrobat 8&9

۴- Visual Basic (برای برنامه‌های محیط DOS)

در هریک از برنامه‌ها فایل راهنما، زندگینامه مؤلف مربوطه و فایل آکروبات فهرست‌ها نیز تعبیه گردیده تا مورد بهره برداری کاربران عزیز، قرار گیرد.

نتایج

۱- تولید کتاب الکترونیکی قانون در طب ابن سینا به سه زبان فارسی، عربی و انگلیسی با کدگذاری یکسان و درج اصطلاحات لاتین مفردات پزشکی در متن عناوین و زیرعنوان‌های نسخه‌های فارسی و عربی و نهایتاً تعبیه نسخه مزبور در

سایت اینترنتی معاونت تحقیقات و فناوری وزارت متبوع (HBI). و تعریف قابلیت جستجوی سریع در متون اندکس شده‌ای که از طریق لوح فشرده ارائه میگردد.

۲- تولید کتاب الکترونیک الحاوی رازی با کُدگذاری‌های لازم و قابلیت جستجوی سریع

۳- تولید کتاب الکترونیک ذخیره خوارزمشاهی حکیم جرجانی با کُدگذاری جدید

۴- تولید کتاب الکترونیک اغراض طبی حکیم جرجانی با کُدگذاری جدید

۵- تولید کتاب الکترونیک خُفّی علائی حکیم جرجانی با درج تصاویر لازم

۶- تولید کتاب الکترونیک مخزن الأدویه با کُدگذاری لازم

۷- تولید کتاب الکترونیک واژه نامه‌های عربی به انگلیسی و فارسی به فارسی قانون در طب

۸- تولید کتاب الکترونیک واژه نامه اُبنیه

۹- تولید کتب الکترونیک محیط DOS (قرآن منظوم، شاهنامه فردوسی با سه روایت، مثنوی معنوی با سه روایت، دیوان حافظ، کلیات سعدی، پنج گنج نظامی، دیوان پروین، الهی نامه عطار، ... به منظور جستجوی سریع در متون ادبی و یافتن مطالب مرتبط با پزشکی، بهداشت و اخلاق و عرفان در این متون)

۱۰- تعبیه کتب الکترونیک در سایت اینترنتی HBI و درج کلیه موارد در لوح فشرده به گنجایش بیش از چهار گیگا بایت (بیش از سی هزار صفحه).

برخی از کاربردها

۱- در سطح بین الملل از نسخه انگلیسی الکترونیکی کُدگذاری شده قانون و واژه نامه‌ها استفاده خواهد شد

- ۲- در سطح کشورهای عربی از نسخه‌های عربی قانون و الحاوی، از نسخه انگلیسی قانون و واژه نامه‌ها استفاده می‌گردد
- ۳- در سطح کشورهای فارسی زبان، از نسخه‌های فارسی قانون، الحاوی، ذخیره، اغراض، خُفیِ علائی و...
- ۴- در کلیه دانشگاه‌های کشور از کل مجموعه حاضر به عنوان ابزار و بستر پژوهش در پزشکی نیاکان، استفاده می‌شود
- ۵- در دانشگاه‌های علوم پزشکی ارائه دهنده دوره Ph.D طب سنتی، هم‌اکنون از کل مجموعه، استفاده میشود.
- ۶- علاقمندان به مقابله نسخه‌های مختلف فارسی، عربی و انگلیسی، مناسبترین ابزار پژوهشی لازم را در اختیار خواهند داشت.

نتیجه‌گیری، چالش‌ها و مشکلات اجرایی

در آغاز این حرکت، به دلیل عدم دسترسی به نسخه‌های مورد نیاز منابع پزشکی نیاکان، با تنگناهای بسیار جدی و محدودیت‌های عدیده‌ای مواجه بودیم، نسخه‌های متعددی از ویراست عربی کتاب قانون در اختیار نداشتیم، نسخه انگلیسی دانشگاه همدرد هندوستان در ایران موجود نبود، نسخه نه چندان واضحی از ذخیره خوارزمشاهی را از کتابخانه مرکزی آموزش و پرورش کرمانشاه به امانت گرفته دو نفر را مامور تایپ آن نمودیم ولی ناخوانا بودن آن نسخه همراه با ناآشنا بودن تایپ‌ها با اصطلاحات پزشکی نیاکان، مانع پیشرفت سریع کار می‌شد ولی سرانجام، لطف حق، شامل گردید و محدودیت‌ها یکی بعد از دیگری برداشته شد و مجموعه حاضر مهیا گردید.

قسمت اعظم این برنامه‌ها هم‌اکنون در سایت معاونت تحقیقات و فناوری وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در آدرس:

<http://www.elib.hbi.ir/persian/LIBRARY.htm>

موجود است و پیوند شدن به آن از طریق سایت جشنواره‌ها و کنگره‌های مرتبط نیز بلامانع، اعلام می‌گردد. ضمناً لوح فشرده مجموعه بسترهای پزشکی نیاکان، نیز تهیه شده که غیرقابل خرید و فروش، اعلام می‌گردد.

فهرست منابع

- ۱- نسخه الکترونیک قانون در طب ابن سینا، ترجمه شرفکندی، انتشارات سروش.
<http://www.elib.hbi.ir/persian/TRADITIONAL-MEDICINE/CANON-WEB/CANON-WEB.htm>
- ۲- نسخه الکترونیک قانون در طب ابن سینا، نسخه عربی تهران، موسسه تاریخ پزشکی.
<http://www.elib.hbi.ir/persian/TRADITIONAL-MEDICINE/CANON-WEB/CANON-WEB.htm>
- ۳- نسخه الکترونیک قانون در طب ابن سینا، نسخه عربی دانشگاه آمریکایی بیروت.
<http://www.elib.hbi.ir/persian/TRADITIONAL-MEDICINE/CANON-WEB/CANON-WEB.htm>
- ۴- نسخه الکترونیک قانون در طب ابن سینا، نسخه عربی سایت مشترک ندای ایمان.
<http://www.elib.hbi.ir/persian/TRADITIONAL-MEDICINE/CANON-WEB/CANON-WEB.htm>
- ۵- نسخه الکترونیک قانون در طب ابن سینا، نسخه انگلیسی دانشگاه همدرد هندوستان.
<http://www.elib.hbi.ir/persian/TRADITIONAL-MEDICINE/CANON-WEB/CANON-WEB.htm>
- ۶- واژه‌نامه عربی - انگلیسی دانشگاه همدرد هندوستان.
- ۷- واژه‌نامه کتاب الابنیه عن حقایق الادویه.
- ۸- نسخه الکترونیک مخزن الادویه، تالیف حکیم سید حسن عقیلی خراسانی.
<http://www.elib.hbi.ir/persian/TRADITIONAL-MEDICINE/MAKHZAN-AL-ADVIEH/MAKHZAN-INDEX.htm>
- ۹- نسخه الکترونیک کتب حکیم جرجانی (ذخیره، اغراض طبی، یادگار، خفی علائی).
<http://www.elib.hbi.ir/persian/TRADITIONAL-MEDICINE/INDEX-TRADITIONAL.htm>
- ۱۰- الحاوی رازی (عربی).
<http://www.elib.hbi.ir/persian/TRADITIONAL-MEDICINE/RAZI/HAVI.htm>

یادداشت شناسه مؤلف

مقاله برگزیده جشنواره سینوی (۱۳۸۸)، بنیاد علمی و فرهنگی بوعلی سینا
دکتر حسین حاتمی؛ دانشکده بهداشت دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی
پست الکترونیک: hatami@hbi.ir

تاریخ وصول مقاله: ۱۳۹۰/۲/۵

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۰/۳/۲۰